

Валентин Мазурок

ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ І РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ВОЛИНІ У 1949 – 1950-Х РОКАХ

У статті на основі архівних даних, документів, спогадів краян проаналізовано протистояння українського націоналістичного підпілля і радянської влади на Волині у 1949 – 1950-х рр.

Ключові слова: *радянська влада, силові структури, протистояння, боротьба, повстанці, боївка.*

В статье на основе архивных данных, документов, воспоминаний местных жителей проанализировано противостояние украинского националистического подполья и советской власти на Волине в 1949 – 1950-х гг.

Ключевые слова: *советизация, силовые структуры, противостояние, борьба, повстанцы, боевая групп.*

On the of the archive data, historical documents, personal memories of the countrymen the article presents the analysis of the processes of confrontation between Ukrainian nationalist underground and the Soviet Power in Volyn' during the period of 1949 – 1950.

Key words: *Soviet Power, enforcement structures, resistance, struggle, insurgent, boyivka.*

Підвищений інтерес мешканців регіону до історії боротьби українського народу за національне визволення і побудову суверенної соборної Української держави вимагає аргументованого, підтвердженого документами та спогадами учасників національно-визвольних змагань, висвітлення різних аспектів діяльності Організації українських націоналістів. Порушена автором тема виходить за рамки суто наукового підходу, оскільки потребує не тільки аналізу наявної в Україні нормативно-правової бази, яка б дозволила врегулювати це дратівливе питання, але й визначення конкретних шляхів його врегулювання на державному рівні.

Актуальність розв'язання даної проблеми зумовлена й конкретною сучасною суспільно-політичною ситуацією в Україні, а також необхідності вибудувати добросусідські відносини з країнами, «де істо-

рична пам'ять про боротьбу українських націоналістів трактується не з позитивної сторони».

Сучасна українська історіографія діяльності ОУН і УПА нараховує декілька тисяч спеціальних праць вітчизняних дослідників, серед яких такі відомі автори як І. Ільюшин, Г. Касьянов, А. Кентій, Ю. Киричук, С. Кульчицький, О. Лисенко, О. Марущенко, І. Патриляк, С. Стародубець, В. Сергійчук, В. Трофимович, Ю. Шаповал та ін. Згадані науковці в більшості висловлюють власну позитивну точку зору на проблему визнання учасників ОУН та УПА воюючою стороною. Водночас й сьогодні є відверті противники політичної реабілітації діяльності українських націоналістів: Ю. Борщ, І. Хмель, О. Шиловцева та ін. Нерозв'язаність даної проблеми деструктивно позначається на державотворчому процесі, консолідації нації і потребує невідкладного правового та політичного врегулювання з боку сучасної української державної влади.

Безкомпромісна боротьба ОУН і УПА впродовж 1944 – 1948 рр. на Волині проти сталінського тоталітарного режиму знекровила сили учасників національно-визвольного руху, завдала їм значних втрат. Однак моральні настрої в більшості підпільників залишалися ще досить стійкими, і вони продовжували чинити опір.

На початку 1949 р. радянські силові структури на Волині, виконуючи накази Москви щодо ліквідації залишків збройного підпілля ОУН і УПА, продовжували цілеспрямований наступ на позиції визвольного руху. 3 січня 1949 р. на хуторі Сидорівка Олександрійського району Рівненської області вбито А. Пасічника («Зеленого»), 1918 р. н., уродженця хутора Вичкиль, що виконував обов'язки районного політреферента, активно проводив диверсійні та терористичні акти. У районі заарештовано шість учасників націоналістичного підпілля. На 1 лютого 1949р. в терені діяла одна боївка районного проводу ОУН «Сагайдачного», уродженця с. Козлин, яка нараховувала 10 – 12 бійців (вихідців з Олександрійського району) [4, арк. 16]. На 1 лютого 1949 р. в Кременецькому районі Тернопільської області ліквідовано 8 повстанців, арештовано 31 учасника ОУН і УПА. Незважаючи на втрати, тут продовжували оперувати три повстанські боївки: «Орла» – у районі сіл Кімната, Зелене, Савчиці Кременецького району та Будки, Комарівка, Валігури Почаївського району, підрайонна боївка «Якоря» чинила опір «радянзації» в районі сіл Бережці, Млинівці, Сапанів, Підлісці, Жолоби, Шпиколоси Кременецького району. На кордоні Кременецького району Тернопільської і Червоноармійського району Рівненської областей бойові акції здійснював повстанський

відділ «Петра». У січні 1949 р. були закріплені відповідальні працівники РВ МДБ по їх знешкодженню, але жодного бойовика не вдалося ліквідувати із вищезгаданих підрозділів [9, арк. 84]. Однак на Рівненщині успіхи чекістів були вагомішими. 8 лютого 1949 р. у с. Пітушків Острозького району, незважаючи на суворі методи дотримання конспірації, був оточений оперативною групою МДБ провідник ОУН на ПЗУЗ М. Козак («Смок», «Вівчар», «Чупринка», «Богун», «Петро»), який координував роботу двох проводів: «Москва» та «Одеса». Не бажаючи потрапити живим до рук чекістів, він застрелився. 18 лютого 1949р. у цьому ж селі працівникам МДБ вдалося захопити друкарню крайового проводу, а також 90 тисяч сторінок націоналістичної літератури та листівок, 6,5 тисяч примірників брошури «За самостійну Українську соборну державу» [1, с. 9].

Націоналістичне підпілля в регіоні продовжувало діяти. У першій половині 1949 р. в м. Кременець відбулося два напади на працівників РВ МДБ, а також нелегально розповсюджувалася націоналістична література в навчальних закладах. Районний комітет КП(б)У поставив завдання органам МДБ і МВС: поліпшити якісний підбір агентури з метою знешкодження українського націоналістичного підпілля [9, арк. 85]. У боротьбі з націоналістами органи МВС і МДБ широко використовували сумнозвісні ще з перших повоєнних років так звані спецгрупи, або агентурно-бойові групи. За їх допомогою впродовж січня – березня 1949р. ліквідовано 27 бойових груп і підпільних організацій ОУН, вбито, захоплено в полон та заарештовано 460 учасників визвольного руху, їх симпатиків, вилучено 160 одиниць зброї [1, с. 86-87].

Як і в попередні роки, у 1949 р. велика увага радянського партійного керівництва у подоланні спротиву українських націоналістів на Волині зосереджувалася на здійсненні колективізації і встановлення таким чином повного контролю над українським селом, звідки черпав свої сили визвольний рух. Сталінський тоталітарний режим був рішуче налаштований ліквідувати соціально-економічну базу визвольного руху, основу якого становило селянство. Радянське керівництво наголошувало на необхідності проведення нещадної боротьби з тими, хто підтримує повстанців і підпільників, гальмує процес створення і зміцнення колгоспів. Спротив колективізації породжував численні випадки брутального ставлення до людей із сторони представників влади. Ось лише кілька фактів. У травні 1949 р. керівник партійного активу Кременецького району Тернопільської області побив громадянина М. Бикова, погрожував йому розстрілом і примусив копати яму за небажання селянина вступати в колгосп. У селян с. Жолоби він вимагав

горілку, курей. У с. Чугалях уповноважений РК КП(б)У Констянтинов під час збирання внутрішньої позики у травні 1949 р. привозив селян у приміщення птахопрому м. Кременця і закривав у «червоному кутку» за небажання підписати встановлену ним суму позики. В селах Залісці, Двірець та інших уповноважені РК КП(б)У Кобилянський, Сахаренко, Топчинін, Сердюк грубо поводитися з місцевим населенням. У с. Підлісці уповноважений РК КП(б)У Сердюк побив селянина Тернового за спротив колективізації [9, арк. 89-90]. Для проведення колективізації в с. Тучевич Острожецького району Рівненської області приїхали секретар райкому, начальник райвідділу МДБ, прокурор району і редактор місцевої газети. Вони грубо, брутально, залякували селян, погрожували репресіями. Агітатори перебували в селі протягом трьох днів і за цей час змусили 138 господарів вступити до колгоспу [2, арк. 70]. Моральні і культурно-освітні якості працівників районного активу і силових структур були вкрай низькими. 13 жовтня 1949р. секретар райкому Кременецького району Тернопільської області Винниченко біла по обличчю 73-х річного чоловіка, вирвала у нього з голови жмут волосся за небажання вступати в колгосп [8, арк. 51].

Для подальшої боротьби із націоналістичним підпіллям та охороні колгоспів створюються групи охорони громадського порядку(ОГП). Так, на 1 серпня 1949р. у селах Рівненській області створено 909 озброєних груп ОГП загальною чисельністю 11 312 осіб, в яких нараховувалось 7341 одиниці зброї. Для наведення «соціалістичного» порядку на селі вони отримували підтримку з боку силових структур, первинних партійних організацій, яких в області нараховувалося 100, та 47 кандидатських груп, де було задіяно 746 комуністів. Крім того, в селах і колгоспах працювало 52 комуністів-одинаків. Діючи усіма доступними методами в області, за період від 1 червня 1948 р. по 1 серпня 1949 р., створено 538 колгоспів, що значно підірвало матеріальну базу націоналістичного руху. Особливо значних успіхів було досягнуто у колективізації селянських дворів у Корецькому районі – 99,3%, Рокитнівському – 97%, Сарненському – 95%, Вербському – 87%. Демидівському – 76%, Володимирецькому – 73,3% [1, с. 187-188].

Цими заходами радянської влади на осінь 1949р. повстанський рух на Волині був послаблений, але продовжував чинити опір. Через півроку, в листопаді 1949 р., у тому ж Кременецькому районі діяли чотири повстанські боївки, в яких перебувало 15 осіб («Орла», «Якора», «Петра», «Чайки») та три повстанці-одинаки. За невиконання завдання по їх знищенню ряд працівників РВ МДБ отримали адмі-

ністративні стягнення: Комаров, К.Кравченко, В. Кравченко – по 20 діб арешту, Корнілов – 35. У 1949 р. в Почаївському районі чекісти ліквідували кущову повстанську боївку, яка діяла на півночі району, а також легалізовані озброєні боївки [5, арк. 102].

Про масштаби репресій на Волині у 1949 р. проти підпільників і місцевого населення можна дістати уявлення з «кримінальних» справ на 539 осіб [10, арк. 81]. У Рівненській області «за зв'язок з ОУН – УПА» та «націоналістичну діяльність» з лав ВЛКСМ виключено 147 осіб. У Тучинському районі ліквідовано підпільні організації, які діяли в школі та Рівненському педінституті [3, арк. 110].

Виявлення і знешкодження підпільників продовжувалось і в наступному році. У січні 1950р. на Кременеччині ліквідовано шість повстанських боївок [10, арк. 19]. Працівники МДБ вбили в районі сім повстанців, арештували 30 підпільників та їх симпатиків [10, арк. 21]. У свою чергу підпільники в Кременецькому районі здійснили терористичний акт, вбивши працівника райвідділу МДБ Абрамова, і кинули гранату в кімнату, у якій знаходився секретар райкому партії; готували терористичний акт, що мав відбутися під час параду в м. Кременці у день святкування річниці Великої жовтневої соціалістичної революції. До підпільної групи належав зубний лікар, який систематично спілкувався з населенням і навіть був присутній на багатьох партійних конференціях. Підпільники проводили агітаційну націоналістичну пропаганду серед населення району і м. Кременця, розклеювали листівки антирадянського спрямування. Випускник Кременецького педучилища, який був направлений на роботу вчителем в с. Кімната, налагодив зв'язок з українським підпіллям. ОУН поставила йому завдання: вивчити настрої викладачів педучилища, в першу чергу директора Чернорай, з метою привернення на свій бік. У Кременецькому педінституті діяли дві групи підпільників, здебільшого члени ВЛКСМ, завданням яких було у випадку війни підняти народні маси проти радянської влади. Внаслідок вжитих контрзаходів оунівці були знешкоджені [10, арк. 19-21].

У другій половині 1950 р. у Шумському районі Тернопільської області діяли повстанські боївки «Запорожця», «Яструба», які на протязі півтора року не мали жодних втрат. Повстанці і підпільники за три місяці 1950 р. в районі вбили двох дільничних міліціонерів у селах Тилявка і Людвище. У с. Башківці вбито трьох жителів села, секретаря сільради, спалено скирту необмолоченого збіжжя, колгоспний хлів, а в с. Підгірськ – голову колгоспу ім. Тимошенка [7, арк. 33]. У с. Антонівцях 6 травня 1950 р. повстанцями ліквідований уповноважений районної ради депутатів трудящих і РК КП(б)У з реалізації 5-ої

державної позики Михальчук. Терористичний акт здійснила боївка «Смереки». Цими ж оунівцями в лютому 1950 р. забрано в колгоспі с. Антонівці корову і кабана [7, арк. 60]. Влітку 1950 р. підпільники спалили колгоспи в селах Сураж і Голибіси [6, арк. 45].

Протягом 1950 р. в Почаївському районі Тернопільської області чекісти ліквідували підпільну мережу ОУН, члени якої проживали в селах і працювали в колгоспах. Вищезгадані групи в більшості склалися з членів репресованих радянською владою сімей або їх родичів. Учасники підпілля мали зброю, розповсюджували націоналістичні листівки, готували терористичні акти [5, арк. 103].

Згідно довідки управління МДБ Волинської області ЦК КП(б)У «Про діяльність підпілля ОУН на території прикордонних районів області» станом на 25 вересня 1950 р. зазначається, що в південно-східній частині Іваничівського району оперувала боївка районного провідника ОУН «Омелька», він же «Гонта» в кількості трьох осіб. У деяких селах перебували не викриті, а відповідно і незаарештовані зв'язкові, розвідники, симпатки колишнього надрайонного провідника ОУН «Олександр». За вісім місяців працівниками РВ МДБ вбито одного бойовика, арештовано 18 підпільників, ліквідовано антирадянську організацію в с. Завидів у кількості шести осіб. У Володимир-Волинському районі повстанських боївок не зафіксовано, однак продовжувало діяти підпілля ОУН(м), яке намагалося налагодити зв'язок із закордонним центром з метою координації дій антирадянського спрямування. На території Любомльського району протистояла радянській краю боївка районного провідника ОУН «Хижак» чисельністю три вояки. Вони мали таємні зустрічі з підпільниками, що жили у селах на порубіжжі Любомльського, Головнянського, Луковського районів. У селах Головнянського району, які розташовані ближче до прикордонної смуги, діяла боївка районного провідника «Андрія» в кількості чотирьох повстанців. У селах Гулами, Загорани, Столенські Смоляри і прилягаючих хуторах вони мали стабільні законспіровані зв'язки з місцевим населенням, мережу інформаторів. За 1950р. в районі працівниками силових структур вбито одного повстанця, арештовано сім учасників ОУН, з'явилося з повинною 49 націоналістів. На території Шацького району рейдувала боївка «Солов'я» в кількості 5 осіб. Бойовики мали підтримку в місцевих мешканців сіл Мельники, Пульмо, Піща, Остров'є. Свою диверсійно – терористичну діяльність здійснювали на території Малоритського району Брестської області [1, с. 374-376].

З метою подолання спротиву, тоталітарний режим здійснював виселення краян у віддалені райони СРСР. Відповідно до постанови

Ради Міністрів СРСР від 10 вересня 1947 р. депортації підлягали, за тодішньою більшовицькою термінологією «родини учасників банд ОУН, симпатики націоналістів та члени їхніх родин, куркулі та їхні близькі». У містах Волині завчасно було створено збірні пункти для прийому родин «націоналістів» і відправленню їх на спецпоселення. Транспортування спецконтингенту здійснювалося в найсуворіші пори року, в товарних вагонах, без медичної допомоги, з обмеженою кількістю їжі та води, в антисанітарних умовах. Депортованих поселяли в глухих, неосвоєних районах, переважно з надзвичайно суворим кліматом. Цей фактор спричиняв чисельну смертність, особливо серед дітей і осіб похилого віку. Рада Міністрів СРСР від 6 квітня 1950 р. скасувала терміни поселення депортованих, членів сімей «українських націоналістів, бандитів і банд посібників» – усі вони поселялися навечно. Усього в повоєнні роки лише із семи західних областей України в північні і східні райони СРСР депортовано 1,1 млн. осіб – кожен 7 – 10 житель [11, с. 385-386].

Таким чином, сказане вище дає підстави стверджувати, що Волинь у повоєнні роки була одним із регіонів, де активно діяло збройне підпілля ОУН і УПА, й тільки завдяки масовим репресіям, які здійснювалися у формі тотального терору, та виселенню місцевих жителів, колективізації радянській владі вдалося зламати збройний спротив на початку 50-х років ХХ століття.

Джерела та література:

1. Літопис УПА. – К; Торонто, 2003. – Т.7.
2. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. П 400. – Оп.1. – Спр. 228.
3. ДАРО. – Ф. П 400. – Оп.1. – Спр. 230.
4. ДАРО. – Ф. П 400. – Оп.1. – Спр. 275.
5. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П 8. – Оп.1. – Спр.108.
6. ДАТО. – Ф. П 24. – Оп.1. – Спр.74.
7. ДАТО. – Ф. П 24. – Оп.1. – Спр.76.
8. ДАТО. – Ф.П – 61. – Оп.1. – Спр.42.
9. ДАТО. – Ф.П – 61. – Оп.1. – Спр.45.
10. ДАТО. – Ф.П – 61. – Оп.1. – Спр.55.
11. Сивирин М. Радянська політика депортації учасників українсько-націоналістичного руху і їхніх сімей у 1945 – 1953 рр. / М. Сивирин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14.